

Ф. П. ШЕВЧЕНКО

**ФОРМУВАННЯ СЕРБЬСЬКОГО,
УГОРСЬКОГО ТА МОЛДАВСЬКОГО ГУСАРСЬКИХ ПОЛКІВ
НА УКРАЇНІ В ХУІІІ ст.**

У дослідженнях радянських вчених приділяється увага зв'язкам України з різними країнами. Але питання про формування і перебування на Україні у ХУІІІ ст. гусарських полків – Сербського, Угорського та Молдавського, які входили до складу російської армії, – висвітлювалися ще недостатньо. В цих полках на добровільних умовах перебувала значна кількість сербів, хорватів, болгар, молдаван, волохів, угорців та представників інших народностей, які шукали захисту від турецьких та австрійських гнобителів.

Після Прутського походу російських військ 1711 р. потік переселенців в Росію із земель, які перебували під гнітом Султанської Туреччини та Австрійської імперії, збільшився.

Уряд Петра І приділяв значну увагу створенню військових частин, в тому числі гусарських полків, із вихідців південнослов'янських та інших країн. Організація гусарських полків почалася з 1723 р. 13 грудня цього самого року майору Івану Албанезу був виданий указ Петра І про формування Сербського гусарського полку, в якому говорилося, що на території України вирішено створити кілька гусарських полків.

В указі говорилося і про умови служби. Всім, хто поступатиме в полки, буде видаватися жалування, а також порції і рації відповідно до тих розмірів, які одержували на службі в Австрії. Для тих, що прибудуть з жінками і дітьми, буде відведено землі та угіддя, а також надано різні привілеї. Офіцерів, що приведуть на російську службу цілий полк, буде

призначено полковниками. Утримання полків за рахунок коштів, зібраних на Україні, покладалося на Малоросійську колегію. Гусарські полки мали перебувати у віданні Воєнної колегії¹.

Такими були плани щодо створення цих полків. Але життя внесло в них суттєву поправку. Оскільки вихідців із сербських земель було не дуже багато, то довелось обмежитися формуванням лише одного полку.

Полк під командуванням Албанеза почав формуватися в 1724 р. В одному з указів зазначалося, що його буде розміщено на Україні, недалеко від великоросійської території². Київський губернатор І. П. Трубецької доносив, що 11 червня 1724 р. до Києва прибув майор Іван Албанез, а з ним два капітани, два вахмістри і чотирнадцять рядових гусар-сербів. Усі з Цесарщини-Австрійської імперії, де перед цим служили в кінних гусарських полках. Але серед рядових були і такі, що на службу прибували навіть без коней³. Як видно, російське командування не було задоволено тим, що прибуло так мало офіцерів і рядових, а тому послали Албанеза для вербовки контингенту в Цесарщину⁴.

Але формування полку затягнулося. Лише в 1727 р. було встановлено штат полку. Він мав складатися з полковника, підполковника, майора, в полку мало бути десять капітанів, поручиків і прапорщиків. Крім того, в полку передбачалося 20 вахмістрів, 40 капралів і 1500 рядових⁵. Та Сербський гусарський полк на протязі свого існування не мав складу, встановленого „штатом”. У 1726 р. полк складався з чотирьох рот кількістю 315 чоловік: чотири капітани, три прапорщики, п'ять вахмістрів, три квартирмейстри, два ротних писарі і 280 рядових⁶. В жовтні того самого року було тільки 280 чоловік, в 1728р. – 353 чоловіка, а 1729 р. – 747⁷. У січні 1738 р. в Сербському гусарському полку було вісім рот, а них – 621 чоловік, в 1741 р. – 965 чоловік⁸.

Про національний склад Сербського гусарського полку можна судити по прізвищах осіб, включених до списку 1726 р. Однак слід зазначити, що їх значну частину занесено до списку за тодішньою практикою, прийнятою в російському діловодстві, – тільки імена і прізвища від батьківського імені. Що під такими прізвищами записано сербів, болгар, волохів та представників інших національностей, говорять дані інших документів. Так, наприклад, в 1741 р. у паспорті, виданому Дмитру Фотієву, записано, що він „по природі волоської нації, служив у Сербському полку кілька років”⁹. В паспорті, виданому в 1743 р. Йосифу Тітову, зазначалося, що родом він болгарської нації, житель с. Тетева, служив у Сербському полку кілька років і відпущений на Батьківщину¹⁰. Але багато прізвищ вказують на національну приналежність їх власників. Так, у першій роті капітаном був Живан Стоянов, поручиком – Стефан Віткович, прапорщиком – Неделко Стоянов, а рядовими – Василь Радулов, Григорій Герцеговец, Георгій Терновец, Тодор Неделков, Іван Геневан, Стоян Булгарин, Никола Киржалі, Ференц Букарев та ін.¹¹ Переважно це серби і болгары, але є волохи та угорці, а також представники інших національностей.

Складним був шлях тих, хто йшов з-за кордону для служби в Сербському, гусарському полку. Наприклад, Іван Матвеев, який через Волоську землю під виглядом фурманщика з грецькими купцями прибув до Києва на початку січня 1726 р. Він заявив, що „подлинно” сербин, з

Сербської землі, житель міста Кознич. Служив жовніром у гусарському полку Півводи¹².

Вербовка до полку не припинялась, особливо при підготовці та проведенні воєнних операцій, в яких брав участь Сербський гусарський полк. Так, перед Кримським походом 1736 р. капітану Федіру Попову було доручено „всякого народа людей набирать”, і перед самим походом він завербував 202 чоловіки¹³. З 30-х років до полку набирали також українців. Так, у списку за 1736 р. у числі ста новонабраних жовнірів різних національностей були українці: Михайло Кошовий, Іван Миrowsький, Яків Овсієнко, Іван Артеменко, Михайло Ромашевський та ін.¹⁴

У липні 1738 р. капітан полку Іван Божич був посланий в Цесарію для вербовки „тамошніх людей”. В результаті поїздки він завербував і привів на Україну 96 чоловік¹⁵. У жовтні того самого року з „цесарської служби” прибув у Київ капітан Дмитрашко Антонович і привів з собою 14 рядових, але повідомив, що польські власті затримали ще 16 чоловік, які йшли на службу¹⁶.

Вербовщики їздили не лише в Австрію, а й в Туреччину. В цьому відношенні цікава доля гусарського капітана Юрія Іванова, який писав, що він „города Браїля із болгарського народу”. Ще під час війни з турками у 1737 р. він покинув Туреччину з 50 гусарами і перейшов у Цесарію, де служив до 1748 р. Після цього він переїхав на Україну. На землях, підвласних Туреччині, за завданням київського губернатора на службу до Сербського полку завербував 39 чоловік¹⁷.

Особи, які займалися вербовкою полку, часто виїздили з цією метою не дуже далеко, а лише до Васильківського форпосту. Тут на карантині можна було завербувати людей різних країн, що направлялися в Росію¹⁸.

Не збереглося достатньо даних, що вичерпно свідчили б про те, за рахунок яких саме соціальних груп комплектувався полк. Але згадка про те, що офіцери і рядові гусари будуть одержувати ту ж саму плату, яку одержували на службі в Цесарщині, дає підставу твердити, що до полку приймали людей, знаючих військову справу. Але якщо відносно офіцерського складу дотримувалися цього правила, то серед рядових були селяни, що шукали визволення від феодального гніту, від турецького та австрійського національного і релігійного гноблення. У полку служили представники різних груп міського населення, зокрема ремісники¹⁹. Факти дають підстави для твердження, що офіцерський склад комплектувався з привілейованих верств населення, головним чином з офіцерів гусарських полків Австрії, а також слов'ян-офіцерів, які раніше служили у Венеціанській республіці. В полку, наприклад, служили три брати – Іван, Семен і Антон Стратиневичі, які іменували себе князями²⁰. Не тільки чини і різниця в жалуванні відділяли офіцерів від рядових гусар, між ними була різниця класова. Та інакшою не може бути природа армії в класовому суспільстві. Залишався цей класовий поділ між гусарами і після того, як вони виходили у відставку.

Сербський гусарський полк у складі російської армії разом з українськими козаками брав участь у Низовому поході та експедиції у Гілян 1730 р.²¹, Кримському поході 1736 р., в боях під Перекопом і Бахчисараєм²², Хотинському поході 1739 р.²³ На протязі 40–60-х років ХУІІІ ст.

Сербський гусарський полк приймав участь у військових походах російської армії.

У 30-х роках було створено також Угорський та Молдавський гусарські полки.

Формування Угорського гусарського полку почалося під час Кримського походу, коли російське командування відчувало особливу потребу у легкій кавалерії. Організація полку відбувалась на Україні, а його утримання проводилося за рахунок коштів, зібраних Генеральною канцелярією²⁴. Командиром полку було призначено полковника Кумінга.

Вже на початку 1737 р. на Україну почали прибувати завербовані гусари. В лютому до Києва прибув прапорщик Матяєнов з 8 угорцями, а в кінці місяця через Васильківський форпост пропущено з м. Брашева офіцера Саву Юговича з „обретаючимися” при ньому сербами²⁵.

Сам Кумінг проводив вербовку добровольців до свого полку. В результаті з Австрії на Україну було відправлено команду під начальством „ретмайстера” – капітана Карла фон Ліленштера. В команді був прапорщик фон Лагерстр, унтер-офіцери Яган Шульц, Яган Рамзу, чотири каптали – Вербовський, Фец, Месаров, Шубандер, ротний фельдшер Яган Бінер. Переважно прізвища німецькі, що, можливо, свідчить про їх національну приналежність. Але в списку рядових багато прізвищ, які свідчать про те, що крім німців були тут угорці, чехи, словаки, українці. Закарпаття, серби та представники інших народностей. Наприклад: Петрус Дезій, Антонів Ківорський, Андреас Дебречині, Стефан Безермені, Матіас Горбат, Матіас Душинський, Стефан Сінаї, Павло Варга, Мартин Фозекаш, Яган Прач, Михайло Ліско, Стефан Ковач, Яган Григорович, Георгій Дубинський та багато інших. Крім того, в полк переводили на службу офіцерів з Сербського гусарського полку, наприклад, підполковника Федора Петрова, майора Неделка Станаєва та ін.²⁶

Вербовка продовжувалась і в наступуючі роки. На 1 квітня 1741 р. в полку було 509 чоловік²⁷.

У національному відношенні Угорський полк був не однорідним. Тут були представники різних націй, про що свідчать документи. Так, 12 травня 1744 р. до Києва „для богомілля” прибули волохи – Іван Булацель та Антон Григор'єв. Вони заявили, що їх „сродственники” служать в Угорському гусарському полку, який на квартирах в м. Зінькові, а тому просили пропустити їх туди для побачення з рідними²⁸.

Збереглися дані, що вербовщикам ставилося завдання приймати до полку людей болгарської, сербської, грецької, граватської (хорватської), мунтенської, бошняцької „націй”²⁹. Про одержання такого завдання писав київському генерал-губернатору М. І. Леонтьєву у своєму доношенні 11 серпня 1750 р. вахмістр Угорського полку Стефан Корневанов, котрий мав набрати для служби 60 міцних і немалорослих чоловік. Завербувати їх у Києві за короткий час не було можливості, тому він просив дозволу на вербовку також у Ніжині, Глухові та інших місгах³⁰. У списку Корневанова значиться „мунтянської” нації – Петро Васильєв, Іван Алмаджев і Василь Степанов, болгарської – Дмитро Степанов і Антон Федоров, були по два угорці і німці, а також один грек³¹. Серед нових завербованих на 7 вересня значилися болгарин – Стоян Георгієв 22 років, Михайло Темірхан – 28 років, Василь Філіпов – 18 років, македонець Дмитро Тодоров – 24 років, два угорці, грек, німець і єврей вихрест³².

За своїм складом, місцем і часом формування подібним до Сербського і Угорського полків був Молдавський гусарський полк. Ще до його створення на Україні розміщувалися різні „волоські” і „молдавські” команди, загони. Є дані, що в 1733 р. на бік Росії перейшло 500 молдаван, які перед цим служили у польському війську³³. У 1737 р. один із волоських загонів під командою Булацеля розміщувався на Лівобережній Україні і утримувався на кошти Генеральної канцелярії³⁴.

У 1738 р. волоське військове формування, яким командував князь Кантемір, носить назву „Волоський корпус”³⁵. З того часу зустрічаються згадки про Молдавський гусарський полк. Крім молдаван у ньому служили серби, болгари, українці та ін. Так, наприклад, в роті Гадяцького полку, яка була у 1741 р. на „вінтерквартирах” в селі Березові Луки, значились Георгій, Стан, Дмитро, Фома і Карпо – всі з прізвищами „Серби”. Були тут гусари Хведір Кравець, Микита Запорожець, Степан Козак та ін.³⁶ В одному з документів зазначалося, що українці поступають в цей полк, щоб користуватися пільгами і не відбувати різних повинностей³⁷.

Молдавський полк значно поповнився під час Хотинського походу 1739 р. Поява російських військ на території Молдавії викликала нову хвилю переходу населення цього краю на бік Росії³⁸.

У лютому 1741 р. в Молдавському гусарському полку по списку нараховувалося 989 чоловік, з них 859 – рядових гусар. Для укомплектування полку потрібно було ще 143 чоловіки³⁹.

В Молдавському гусарському полку, основу якого складали вихідці з Молдавії та Валахії, було також багато представників південнослов'янських народів. Довгий час полком командував Іван Подгоричані, Указом Сената 1769 р. було визнано, на основі представлених ним документів, що він походить із давнього графського роду із провінції Цетти, що була князівством Черноєвичів. Права і привілеї, дані Сенатом, розповсюджувались і на його двох племінників, що теж служили в Росії⁴⁰.

Безумовно, що формування та існування протягом кількох десятиріч згаданих полків, створення пізніше таких військових поселень, як Нова Сербія і Слов'яно-Сербія, мали не стільки воєнне, а й міжнародне значення.

Гусари названих полків проявляли в боях хоробрість і мужність. Буває, що в біографії окремих людей знаходять своє відображення важливі події. Такі приклади можна було б навести з життя і діяльності гусарів. Та із багатьох наведемо один. У послужному спискові, досить офіційному і сухому документі, складеному в 1768 р. на прем'єр-майора Івана Халкідонського „македонської нації”, говориться, що вступив рядовим у 1735 р. і лише в 1765 р. дослужився до згаданого чину. Брав він участь у походах: Кримському 1736 р., Очаковському 1737 р., Дністровському 1738, Хотинському 1739, Шведському 1742, в Пруському „на баталіях” (у битвах) 1757, 1758, 1759 рр., в кампаніях і берлінській експедиції 1760 р. Зазначалося, що Халкідонський „подкомандных содержит и военной экзерции обучав порядочно...”⁴¹. І слід зазначити, що це був не поодинокий приклад.

Історик XIX ст. В. Григорович в одній із своїх праць зазначав: „і так спитаємо спершу себе, чи можна залишити без уваги ту обставину, що в історії славних подвигів наших воїнів читаємо імена – Милорадовичів,

Змасвичів, Хорватів, Шевичів, Прерадовичів, Зоричів, братів Текелі, Чорби, Подгеричан, Скорича, А. Стратимировича, Угричишів, Гребін'ян, Неранчичів, Княжевичів, Штеричів і т. д. і т. п.⁴²

Можна не погодитися з цією позитивною оцінкою всіх названих діячів. Але безсумнівним є те, що і з воєнного боку історія гусарських полків має також значення та інтерес. Безумовно, що тут можна відшукати не одну яскраву сторінку бойової єдності, мужності російського, українського, болгарського, сербського, молдавського та інших народів у боротьбі проти спільних ворогів, і це питання заслуговує на спеціальне, ґрунтовне висвітлення.

¹ Центральний державний історичний архів УРСР у Києві. – Ф.59, спр. 89. – Арк. 1–2; спр. 76. – Арк. 11. – (Далі: ЦДІА).

² Там же. – Ф. 59, спр. 76. – Арк. 3–4.

³ Там же. – Арк. 748.

⁴ Там же. – Арк. 2, 9.

⁵ Там же. – Арк. 31.

⁶ Там же. – Спр. 89. – Арк. 19.

⁷ Там же, Спр. 138. – Арк. 28; спр. 175. – Арк. 8; ф. 61, оп. 3, спр. 2902. – Арк. 50.

⁸ Там же. – Спр. 6103, арк. 51–88; ф. 59, спр. 781. – Арк. 40.

⁹ Там же. – Ф. 59, спр. 1831. – Арк. 2.

¹⁰ Там же. – Спр. 1053. – Арк. 30.

¹¹ Там же. – Спр. 132. – Арк. 6–9.

¹² Там же. – Спр. 89. – Арк. 50–51.

¹³ Там же. – Оп. 3, спр. 6445. – Арк. 2.

¹⁴ Там же. – Ф. 51, спр. 5323. – Арк. 4, 16–18, 61.

¹⁵ Там же. – Оп. 3, спр. 6520. – Арк. 2.

¹⁶ Там же. – Ф. 59, спр. 645. – Арк. 1–2.

¹⁷ Там же. – Спр. 2006. – Арк. 2–5.

¹⁸ Там же. – Ф. 51, оп. 3, спр. 8067. – Арк. 13.

¹⁹ Там же. – Ф. 51, оп. 3, спр. 7215. – Арк. 2.

²⁰ Там же. – Ф. 59, спр. 3684. – Арк. 2.

²¹ Державна публічна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, Рукоп. відділ. – Ф. 152; № 1863 (2047), 2580 (2799).

²² ЦДІА. – Ф. 51, оп. 3, спр. 6348. – Арк. 2; спр. 8067. – Арк. 13.

²³ Дневник Якова Марковича. – Львів, 1913. – Т. 4. – С 272, 275.

²⁴ ЦДІА. – Спр. 7602. – Арк. 2.

²⁵ Там же. – Ф. 59, спр. 577. – Арк. 2, 5.

²⁶ Там же. – Ф. 51, оп. 3, спр. 8067. – Арк. 13; спр. 7864. – Арк. 10.

²⁷ Там же. – Ф. 59, спр. 781. – Арк. 41.

²⁸ Там же. – Спр. 1185. – Арк. 2.

²⁹ Там же. – Ф. 59, спр. 1705. – Арк. 2.

³⁰ Там же. – Спр. 1836. – Арк. 1.

³¹ Там же. – Арк. 3.

³² Там же. – Арк. 20.

- ³³ Там же. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 785. – Арк. 1.
³⁴ Там же. – Ф. 51, оп. 3, спр. 6658. – Арк. 4.
³⁵ Там же. – Ф. 51, спр. 147. – Арк. 2.
³⁶ Там же. – Ф. 59, спр. 1026, Арк. 1–2; ф. 51, спр. 1017. – Арк. 2.
³⁷ Там же. – Ф. 51, оп. 3, спр. 6679. – Арк. 2.
³⁸ Там же. – Ф. 59, спр. 1026. – Арк. 1–2; спр. 1053. – Арк. 33; ф. 127, оп. 1020. – Арк. 2.
³⁹ Там же. – Ф. 59, спр. 781. – Арк. 37–38.
⁴⁰ Там же. – Ф. 59, спр. 5849. – Арк. 1.
⁴¹ Там же. – Спр. 5925. – Арк. 2.
⁴² Григорович В. Об участии сербов в наших общественных отношениях // Зап. имп. Новорос. ун-та. – 1876. – Т. 20. – С. 55–56.